

**AGATA KRISTINING “YO‘QOLGAN VASIYATNOMA”
DETEKTIV HIKOYASINING PRAGMATIK TAHLILI**

Axmedova Feruza

Angren Universiteti, “Til va uni o‘qitish metodikasi” kafedrasi, o‘qituvchi

Ergashboyeva Xamida

Angren Universiteti, “Pedagogika va tillar” fakulteti talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqola Agata Kristining “Yo‘qolgan vasiyatnoma” nomli qisqa hikoyasini pragmatik nuqtai nazardan o‘rganadi, unda tilning aldash, manipulyatsiya va hokimiyatni o‘rnatish vositasi sifatida qanday funktsiya bajarishi tahlil qilinadi. Nutq harakatlari nazariyasi (speech act theory) va Graysning Hamkorlik Prinsiplari (Grice’s Cooperative Principle) qo‘llanilishi orqali tadqiqot personajlar tomonidan ma‘lumotni yashirish va boshqalarni chalg‘itish uchun ishlatiladigan nozik lingvistik strategiyalarni ochib beradi. Tahlil Erkyul Puaroning pragmatik talqin qilishdagi ustalik darajasi dialog ichidagi yashirin ma‘nolarni anglash va sir ortidagi haqiqatni ochishda qanchalik muhim rol o‘ynashini ko‘rsatib beradi. Maqola hikoyani shakllantirishda hamda voqea ichidagi munosabatlar va motivlarning murakkab o‘zaro ta‘sirini boshqarishda tilning muhim o‘rin tutishi xususida xulosa qiladi.*

***Kalit so‘zlar:** Pragmatika, Agata Kristi, detektiv asarlar, Nutq harakati nazariyasi, Graysning hamkorlik prinsiplari, Implikatura, Aldash, Manipulyatsiya, Hokimiyat, adabiy tahlil, Erkyul Puarro, Diskurs tahlili, Til.*

Agata Kristi, detektiv janrining ustasi, murakkab voqealarni nafaqat puxta tuzilgan sirlar orqali, balki tilning nozik qirralari orqali ham yaratadi. Uning asarlarining tuzilmaviy va mavzularga oid tahlillari keng tarqalgan bo‘lsa-da, pragmatik yondashuv yangi istiqbolni taklif qilib, personajlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni boshqaradigan yashirin hiyla-nayrang, manipulyatsiya va hokimiyat strategiyalarini ochib beradi. Ushbu maqola Agata Kristining “Yo‘qolgan

vasiyatnoma” qissa asarini pragmatika nuqtai nazaridan tahlil qiladi va nutq harakatlari nazariyasi, Graysning Hamkorlik Prinsiplari va implikaturaning strategik qo'llanilishiga e'tibor qaratib, disfunktsional oiladagi yashirin ma'nolar va hokimiyat dinamikasini ochib beradi.

Pragmatika – tilshunoslikning bir bo'limi bo'lib, kontekst ma'noga so'zlarning aynan ma'nosidan tashqari qanday hissa qo'shishini o'rganadi. Yul (1996) ta'kidlaganidek, “Pragmatika so'zlovchi (yoki yozuvchi) tomonidan yetkazilgan va tinglovchi (yoki o'quvchi) tomonidan talqin qilingan ma'noni o'rganish bilan shug'ullanadi” (3-bet). U til egalari o'zaro muloqotda ma'lum maqsadlarga erishish uchun tildan qanday foydalanishini tushunish uchun asos yaratadi. Pragmatika ichida ikkita asosiy tushuncha ushbu tahlil uchun ayniqsa dolzarbdir: nutq harakatlari nazariyasi va Graysning Hamkorlik Prinsiplari.

Asosan Austin (1962) va Serl (1969) tomonidan ishlab chiqilgan nutq harakatlari nazariyasi til faqat dunyoni tasvirlash uchun ishlatilmaydi, balki harakatlarni bajarish uchun ham xizmat qiladi degan fikrni ilgari suradi. Har bir nutq harakati uch xil jihatga ega: lokutsiya harakati (aytilingan haqiqiy so'zlar), illokutsiya harakati (so'zlovchining mo'ljallangan ma'nosi yoki maqsadi) va perlokutsiya harakati (nutqning tinglovchiga ta'siri). “Yo'qolgan vasiyatnoma” hikoyasida personajlarning bayonotlarining illokutsiya kuchini tushunish ularning haqiqiy niyatlarini ochish uchun juda muhimdir. Misol uchun, oddiydek ko'ringan savol yashirin ayblov bo'lishi mumkin, xushmuomalalik bilan bildirilgan iltimos esa yashirin tahdidni yashirishi mumkin.

Serl (1969) niyatning ahamiyatini shunday tushuntiradi: “Tilga gapirish — bayonot berish, buyruq berish, savol berish, va'da berish va shunga o'xshash harakatlarni bajarish demakdir; va, umuman olganda, bu harakatlar ma'lum qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi” (16-bet). Bu qoidalar ko'pincha yashirin bo'lib, umumiy madaniy bilim va ijtimoiy umidlarga asoslanadi. Ushbu qoidalardan chetga chiqish yoki ularni strategik manipulyatsiya qilish yashirin sabablarni ochib berishi mumkin.

Graysning (1975) Hamkorlik Prinsiplari suhbatlar ishtirokchilari o'rtasida

hamkorlik qilish, rostgo'y bo'lish, mavzuga bog'liq bo'lish va aniq bo'lish haqida yashirin kelishuvga asoslanishini ko'rsatadi. Ushbu tamoyil to'rtta qoidaga bo'linadi: **Miqdor qoidasi:** Sizning hissangiz talab qilinganidek ma'lumotli bo'lsin, lekin talab qilinganidan ko'proq ma'lumotli bo'lmasin. **Sifat qoidasi:** Rost deb hisoblamaydigan narsani yoki yetarli dalilga ega bo'lmagan narsani aytming. **Aloqadorlik qoidasi:** Mavzuga tegishli bo'ling. **Uslub qoidasi:** Ifoda noaniqligidan, tushunarsizligidan qoching, qisqa va tartibli bo'ling.

Biroq, so'zlovchilar ko'pincha ushbu qoidalarni *buzadi*, ularni yashirin ma'nolarni – so'zma-so'z ma'nodan tashqariga chiqadigan ma'nolarni yaratish uchun qasddan buzadi. Graysning (1975) o'zi ta'kidlaganidek, “So'zlovchi qoidaga rioya qila olmasligi mumkin ... uni buzish orqali; lekin u buni boshqacha yo'l bilan ham qilishi mumkin ... U qoidaga *pisand qilmasligi* mumkin; ya'ni, u *qo'pol ravishda* unga rioya qilmasligi mumkin” (30-bet). Ushbu pisand qilmasliklar Kristi hikoyasidagi aldamchilik va manipulyatsiyani tushunishning kalitidir.

“Yo'qolgan vasiyatnoma”: **Pragmatik tahlil.** “Yo'qolgan vasiyatnoma” hikoyasida Erkyul Puaro Endryu Marshning yo'qolgan vasiyatnomasini tergov qilish uchun chaqiriladi, bu hujjat uning uy bekasi Violet Uilsonga katta miqdorda mulk qoldiradi. Agar vasiyatnoma yo'qolgan bo'lib qolsa, sezilarli darajada foyda ko'radigan Marshning oila a'zolari asosiy gumondor bo'ladi. Hikoyaning aksariyati dialoglar bilan boshqariladi, bu esa nutq harakatlari va pragmatik tahlil uchun imkoniyatlar bilan boyitilgan.

“Yo'qolgan vasiyatnoma” hikoyasidagi personajlar ma'lumotni yashirish va Puaroni chalg'itish uchun Grays qoidalariga tez-tez qarshi munosabatda bo'lishadi.

- **Sifat qoidasini buzish:** Bir nechta personaj to'g'ridan-to'g'ri yolg'on gapirish yoki muhim ma'lumotni yashirish bilan shug'ullanadi. Misol uchun, jiyani Charlz Marsh vasiyatnoma yo'qolgan paytda sayr qilishga chiqqanligini da'vo qiladi, ammo uning asabiylashgan xulq-atvori va izchil bo'lmagan bayonotlari uning ishtiroki haqida shubha uyg'otadi. Ushbu qoidani buzish Puaroning ehtimoliy ishtiroki haqida ogohlantiradi.

- **Miqdor qoidasini buzish:** Personajlar ko'pincha to'liq bo'lmagan javoblar berishadi, ularni ayblashi mumkin bo'lgan tafsilotlarni ehtiyotkorlik bilan tashlab ketishadi. Miss Jeyn Uilkinson, uzoq qarindosh, bu borada ayniqsa mohir bo'lib, Puaroning so'rovlariga noaniq va qochqin javoblar beradi. Uning aniq ma'lumot berishdan bosh tortishi uning yo'qolgan vasiyatnoma haqidagi bilimiga shubha uyg'otadi.

- **Aloqadorlik qoidasini buzish:** Shubhalarni chetga surish uchun personajlar ba'zan mavzuni o'zgartirishga yoki aloqasi bo'lmagan tafsilotlarni kiritishga harakat qilishadi. Puaro oila advokati janob Beykerdan Marshning qayta ko'rib chiqilgan vasiyatnomasining tafsilotlari haqida so'raganda, Beyker Marshning g'alati shaxsiyati haqida uzoq va bir oz aloqasi bo'lmagan tushuntirishlar bilan javob beradi va muhim ma'lumotni yetkazishni kechiktiradi. Qoidaning bunday buzilishi Beyker nimadir yashirishga harakat qilayotganligini ko'rsatadi.

- **Uslub qoidasini buzish:** Personajlar ba'zan to'g'ridan-to'g'ri bayonot berishdan qochish uchun noaniq til yoki bilvosita nutqdan foydalanishadi. Misol uchun, Endryu Marsh bilan bo'lgan munosabatlari haqida so'ralganda, Miss Violet Uilson o'zlarining yaqinligining to'liq ko'lamini ochib bermaslik uchun ehtiyotkorlik bilan tuzilgan iboralar bilan javob beradi.

Personajlarning nutq harakatlaridan foydalanishi hokimiyat dinamikasi va strategik niyatlarni yanada ochib beradi.

- **So'rovlar va talablar:** Personajlarning o'z so'rovlari va talablarini shakllantirish usullari ularning huquqiylik va hokimiyat tuyg'usini ochib beradi. Misol uchun, jiyani Charlz tez-tez Puaroning iltimoslarini ehtimoliy deb hisoblaydi va undan tergov tafsilotlarini oshkor qilishini kutadi. Bu uning alohida munosabatga haqli ekanligiga bo'lgan ishonchini aks ettiradi.

- **Tahdidlar va ogohlantirishlar:** Ochiq tahdidlar kamdan-kam uchrasa-da, nozik ogohlantirishlar boshqalarni haqiqatni izlashdan qo'rqitish yoki to'xtatish uchun ishlatiladi. Puaro janob Beykerga e'tiborini qaratishni boshlaganida, advokatning xulq-atvori o'zgaradi va uning so'zlari yanada tergov oqibatlarini haqida nozik ishora qiluvchi nozik qirraga ega bo'ladi.

- **Va'dalar va kafolatlar:** Personajlar ko'pincha ishonchni mustahkamlash yoki boshqalarni manipulyatsiya qilish uchun va'dalar berishadi yoki kafolatlar taklif qilishadi. Misol uchun, Miss Uilson Puaroni o'zining begunohligiga va hamkorlik qilishga tayyorligiga qayta-qayta ishontiradi, lekin uning harakatlari ba'zan uning so'zlariga zid keladi va uning samimiyligiga shubha uyg'otadi.

- **Dalillar va deklaratsiyalar:** Puaroning o'zi ham tergovga yo'nalish berish va gumondorlardan javob olish uchun strategik tarzda dalillar va deklaratsiyalardan foydalanadi. Uning vasiyatnomaning ehtimoliy joylashuvi yoki aybdorning shaxsiga oid e'lonlari ko'pincha yashirin haqiqatlarni ochib beradigan reaksiyani keltirib chiqarishga xizmat qiladi.

Erkyul Puaroning detektiv sifatidagi muvaffaqiyati tilni pragmatik tahlil qilishning ajoyib qobiliyatiga asoslangan. Uni shunchaki so'zlarning so'zma-so'z ma'nosi qiziqitirmaydi; u kontekstdan, so'zlovchining niyatidan va yuzada yashirin bo'lgan aytilmagan ma'nolardan juda yaxshi xabardor.

- **Implikaturalarni aniqlash:** Puaro implikaturalarni aniqlashda ustun bo'lib, personajlar bir narsani aytib, boshqasini nazarda tutganda e'tiborga oladi. U, ayniqsa, personajlarning Grays qoidalariga pisand qilmasligini aniqlashda va ularning qochqinligi yoki noaniqligidan xulosalar chiqarishda mahoratga ega.

- **Nutq harakati funksiyalarini tahlil qilish:** Puaro har bir nutq harakatining funksiyalarini ehtiyotkorlik bilan tahlil qiladi, bu bayonot, savol, buyruq, va'da yoki tahdidmi, degan savolni ko'rib chiqadi. Ushbu tahlil unga personajlarning maqsadlarini va ularning o'zaro munosabatlarini tushunishga yordam beradi.

- **Kontekstni qayta qurish:** Puaro har bir personajning kelib chiqishi, munosabatlari va ijtimoiy konteksti haqida batafsil ma'lumot to'playdi. Ushbu puxtalik unga ularning so'zlarini tegishli asosda talqin qilishga va nomuvofiqliklarni yoki ziddiyatlarni aniqlashga imkon beradi.

- **Strategik so'roq:** Puaroning so'roq usullari ma'lum javoblarni olish va yashirin haqiqatlarni ochib berishga qaratilgan. U ko'pincha personajlarni

o'zlarining niyatidan ko'proq narsani ochishga undash uchun yetakchi savollar yoki ochiq so'rovlardan foydalanadi.

“Yo'qolgan vasiyatnoma” hikoyasida sukutning ham pragmatik vosita ekanligini e'tiborga olish muhim: Yashirin ma'nolar: Savollarga javob berishda qo'yib yuborishlar va ikkilanishlar har qanday bayonotdan ham qattiqroq gapirishi mumkin; Manipulyatsiya: Gapirmaslik orqali siz hikoyani manipulyatsiya qilishingiz va odamlarni noto'g'ri yo'nalishga olib borishingiz mumkin; Hokimiyat: Hokimiyatga ega bo'lgan shaxs boshqalarni hayratga solish yoki qo'rqitish uchun ataylab sukut saqlashi mumkin.

Pragmatik tahlil Agata Kristining “Yo'qolgan vasiyatnoma” asarining til dinamikasini o'rganish uchun qimmatli nuqtai nazarni taqdim etadi. Nutq harakati nazariyasi, Graysning Hamkorlik Prinsiplari va implikaturadan strategik foydalanishga e'tibor qaratish orqali biz personajlarning tilni aldash, manipulyatsiya qilish va hokimiyatni o'rnatish uchun ishlatishining nozik usullarini ochib berishimiz mumkin. Puaroning pragmatik tahlil mahorati uning detektiv sifatidagi muvaffaqiyatining markaziy omili bo'lib, unga yashirin ma'nolarni ochib berishga va yo'qolgan vasiyatnoma ortidagi haqiqatni ochib berishga imkon beradi. Oxir oqibat, “Yo'qolgan vasiyatnoma” - o'z maqsadlarini yashirishga va taqdirini nazorat qilishga intiluvchilarning qo'lida til qurol sifatida qanchalik kuchli ekanligining isbotidir. Matnni ehtiyotkorlik bilan tahlil qilish orqali ish faqat yo'qolgan hujjatni topish emas, balki oilaning aytilmagan istaklariga asos bo'lgan munosabatlar va motivlarning murakkab to'rini tushunishdan iborat ekanligi ayon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. AUSTIN, J. L. (1962). *HOW TO DO THINGS WITH WORDS*. OXFORD UNIVERSITY PRESS.
2. CHRISTIE, A. (2011). *POIROT INVESTIGATES*. WILLIAM MORROW PAPERBACKS.

3. GRICE, H. P. (1975). LOGIC AND CONVERSATION. IN P. COLE & J. L. MORGAN (EDS.), *SYNTAX AND SEMANTICS, VOL. 3: SPEECH ACTS* (PP. 41-58). ACADEMIC PRESS.
4. SEARLE, J. R. (1969). *SPEECH ACTS: AN ESSAY IN THE PHILOSOPHY OF LANGUAGE*. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS.
5. YULE, G. (1996). *PRAGMATICS*. OXFORD UNIVERSITY PRESS.